

DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI

Millet Caddesi No.26/3 Aksaray, İstanbul

Telefon: 524 41 21

I. MİLLETLERARASI

DOĞU TÜRKİSTAN KÜLTÜR ve TARİH SEMİNERİ

(6-8 Nisan 1988)

Atatürk Kültür Merkezi, Taksim
İstanbul.

TÜRKİSTAN KÜLTÜRÜNÜ ÖĞRENMEDE TÜRKİSTAN LEHCELERİNİN ÖNEMİ

SUNAN

Yard. Doç. Dr. Timur Kocaoğlu
Marmara Üniversitesi

TÜRKİSTAN KÜLTÜRÜNÜ ÖĞRENMEDE

TÜRKİSTAN LEHÇELERİNİN ÖNEMİ

Yard. Doç. Dr. Timur Kocaoğlu
Marmara Üniversitesi

Türkistan araştırmaları, ilim dünyasında eski terimle "Türkiyât" ve yeni terimle ise "Türkoloji" denen umumî Türk kültürü araştırmalarının en eski ve en önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Ancak, Türkistan'ın Rus ve Çin esâreti altında bölünmüş ve parçalanmış olarak birden çok müstemleke bölgesi hâlinde günümüzde de sürüp gitmesi, daha doğrusu Afrika'daki bazı ilkel kavimlerin bile İkinci Dünya Savaşından sonra bağımsız devlet kurdukları çağımızda, Türkistan'da bağımsız bir devletin kurulamaması sonucunda, Türkiye ve dünyanın başka ülkelerindeki üniversitelerde "Türkistan" adıyla ayrı bir ilmî araştırma disiplini kurulmamıştır. Bugün bazı Batı Avrupa ülkeleri, A.B.D. ve Japonya'da "Türkistan" adı kullanılmasa da, "Orta Asya" (Central Asia) adıyla bağımsız Fakülte bölümleri, araştırma enstitüleri ve merkezleri bulunuyor. O üniversitelerdeki "Orta Asya" bölümlerinde Türkistan tarihi ve kültüründe dersler verilmekte Master ile doktora tezleri hazırlanmaktadır. Bu bölümlerde ayrıca Türkistan Türk lehçelerinden Özbekçe, Uygurca, Kazakça, Kırgızca ile birlikte Tacikçe de öğretiliyor.¹

Türkiye'deki üniversitelerde ise, Türkistan araştırmaları Edebiyat Fakültelerinin Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı, Sanat Tarihi ve Coğrafya bölümlerinde "Umumî Türk Tarihi", "Umumî Türk Dili", "Umumî Türk Sanatı" ve "Umumî Türk Coğrafyası" gibi kürsü veya bilim dalları içerisinde yapılmaktadır. Aslında, Türkiye üniversitelerindeki Türkistan araştırmaları rahmetli tarihçi Prof. Zeki Velidi Togan ve genç tarihçi Doçent Dr. Mehmet Saray gibi ilim adamlarının şahsî çabaları ile yürütülmüştür ve yürütülmeye çalışılıyor. Son yıllarda, Tarih bölümlerine "Çağdaş Türk Dünyası" ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerine de "Çağdaş Türk Lehçeleri" derslerinin konmuş olması Türkistan araştırmalarının Türkiye'deki geleceği için ümit verici bir gelişmedir. Çünkü, Türk tarihçileri "Çağdaş Türk Dünyası" derslerinde Rus ve Çin işgâli altındaki Türkistan'ın modern tarihi üzerinde, Türk dilcileri de "Çağdaş Türk Lehçeleri" derslerinde çağdaş Türkistan Türk lehçeleri hakkında ders verebilme imkânına sahipler.

Yakın bir gelecekte, Türkistan modern edebiyatı hakkında da Türkoloji bölümlerinde ders verilmeye başlanışını dileriz. Modern Türkistan Türk edebiyatı sahasında da, biz Batı Avrupa ve A.B.D. üniversitelerinden çok gerideyiz. Meselâ, Türkistan Seminerimize şeref vermiş olan doktora hocam Amerikalı Türkolog Prof. Edward Allworth Columbia Üniversitesi Orta Asya Dilleri ve Kültürleri bölümünde 1965 yılından bu yana, yâni 23 yıldan beri modern Türkistan Türk edebiyatı hakkında ders vermektedir.

İlk başta söylediğimiz gibi, Türkistan araştırmaları umumî Türk kültürü araştırmalarının en eski ve en önemli bir bölümünü teşkil eder. Türkistan kültürü üzerindeki araştırmalar için çok sayıda yabancı dil bilmeye ihtiyaç vardır. Bu yabancı diller arasında Çince, Sanskritçe, Soğudça, Arapça, Farsça, Rusça, İngilizce, Almanca, Fransızca, Japonca önemli bir yer tutar. Bu yabancı dilleri bilme, bu dillerde Türkistan kültürü (yâni tarihi, dili, edebiyatı, coğrafyası, antropolojisi, sanatı, v.s.) üzerinde yazılmış eserleri ve kaynakları öğrenme bakımından büyük önem taşır. Daha doğrusu, Türkistan Türk kültürünün çeşitli yabancı milletler üzerindeki yankıları, kültür alış-verişleri ve yabancı milletlerin Türkistan kültürü üzerindeki görüşlerini öğrenmek için yabancı dilleri bilmemiz gerekir.

Türkistan kültürü üzerindeki araştırmalar için yabancı dilleri bilme ne kadar önemli ise, Türkistan'daki Türk ve Tacik lehçelerini iyi bir şekilde öğrenme belki daha da gerekli bir husustur. Türkistan Türk lehçeleri ve bu arada Tacikçeyi öğrenme şu iki nokta bakımından önemlidir: Birincisi, Türkistan kültürünü ancak Türkistanlıların konuştukları ve yazdıkları ana dilleriyle daha iyi kavrayabiliriz. İkincisi, Türkistan'da son iki asırdaki siyasî, sosyal ve kültür değişmeleri bilhassa dil meselesi ile sımsıkı bağlı olarak gelişmiştir ve bugün de, gerek Sovyet Rusya gerekse Komünist Çin'in Türkistan'a yönelik siyasetlerinde dil meselesi çok önemli bir yer tutmaktadır.

Çin ve Rus işgâlinde önce Türkistan'da Arap alfabesine dayalı ortak bir edebî dil vardı. Türkologlar tarafından "Müşterek Orta Asya Türkçesi" diye adlanan Türkistan Türk Edebî Dili 11. yüzyıldan 20. yüzyıl başına kadar tam 9 yüzyıl devam etmiş çok uzun ömürlü bir millî mirası teşkil ediyordu. Bu Türkistan Türk edebî dili kendisinden önceki Uygur ve Göktürk çağlarındaki Eski Türk Edebî diline (8. ve 11. yüzyıllar arası) bağlı olduğu gibi, kendisi de şu dil dönemlerine ayrılmaktadır: Karahanlılar çağı Hakaniye Türk edebî dili (11. ve 12. yüzyıllar), Hârezm Türk Edebî dili (13. ve 14. yüzyıllar) ve beş yüzyıllık Çağatay Türk Edebî dili (15. ve 20. yüzyıllar arası). "Çağatay" kelimesi Timurular çağından sonra gelişen Türkistan Türk edebî dili için kullanılan çok yanlış bir terim ise de, Türkolojide yaygın olan bu terimi

değiştirme yerine, onun bir eş anlamlısı olarak Türkistan Ortak Türk Lehçesi terimini kullanabiliriz.

Çarlık Rusyası işgâli altındaki Türk topraklarında yaşayan Türklerin Arap alfabesine dayalı edebî dilleri arasındaki yakınlık, Çarlık yöneticilerini endişelendirmekte idi. 19.uncu yüzyıl ortalarında, Rus misyonerlerinden Nikolay İvanoviç İlminskiy (1822-1892) gibi kimseler Çarlık Rusyası idaresi altındaki Türkleri Hıristiyanlaştırabilmenin ilk adımı olarak Arap alfabesinin kaldırılarak yerine Rus alfabesinin uygulanmasını ileri sürüyor ve bunun ilk denemelerini de yapıyorlardı.²

1862'de Hıristiyanlaştırılmış Tatar Türkleri (Kreşen Tatarları), 1871'de de Çuvaş Türkleri Rus (Kiril) alfabesini kullanmaya başladılar. Onları Yakut Türkleri takip etti. Rus misyoneri İlminskiy'nin tesirinde kalan Kazak Türk aydınlarından İbray (İbrahim) Altınсарın (1841-1899) da 1879'da Rus (Kiril) alfabesiyle ilk Kazak alfabesini hazırladı ve metin örnekleri verdi.³

İşte, Çarlık Rusyasındaki bu ilk denemelerin izinde yürüyen Sovyet hükümeti önce 1927'de SSCB'ndeki bütün Türklerin kullandıkları Arap alfabesini kaldırarak yerine Latin alfabesini kabul ettirdi. Ancak Türkiye'nin de 1928'de Latin alfabesini resmî Türk alfabesi olarak ilân etmesiyle Anadolu Türkleri ile Sovyetler Birliği'ndeki Türkler arasında yeniden kültür bağlarının artması ihtimâlienden endişelenen Sovyet yöneticileri, 1939-1940 yılından itibaren Rus (Kiril) alfabesine dayalı ve birbirinden oldukça farklı yazı sistemlerini çeşitli Türk boylarına kabul ettirdiler. Bu son uygulama ile, Sovyetler Birliği içindeki bütün Türk lehçeleri, bu arada Türkistan'daki Türk lehçeleri arasındaki tarihî yakınlık ve ortaklık da yok edilmeye çalışıldı. Çin Halk Cumhuriyeti işgâli altındaki Doğu Türkistan'da da, 9 yüzyıllık ortak Arap alfabesi 1953 yılında kaldırılarak, yerine Rus (Kiril) alfabesi konuldu ve bu alfabe 1956 yılına kadar kullanılmaya çalışıldı. Ancak, Çin ile Rusya arasındaki ilişkiler bozulunca, 1956'dan sonra Rus alfabesi kaldırılarak, yerine Latin alfabesine dayalı Uygur ve Kazak yazı sistemleri Doğu Türkistan'da yaygınlaştırıldı. 1981'den sonra ise, Latin alfabesi kaldırılarak, yerine yine Arap alfabesi getirildi.

Demek, bugün Rusya işgâli altındaki Batı Türkistan'da Rus (Kiril) alfabesine dayalı altı çeşit alfabe (Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Karakalpak, Uygur ve Tacik), Çin işgâli altındaki Doğu Türkistan'da ise, Arap alfabesi kullanılıyor.

Türkistan'ın yakın tarihindeki bu birden fazla alfabe değişiklikleri, Türkistan millî Kültür mirasından genç kuşakların yararlanabilmesinde çok boyutlu kültür buhranı yarattığı gibi, bu alfabe değişiklikleri aynı zamanda çağdaş Türkistan Türk edebî

lehçelerinde ciddî lmlâ ve telaffuz bozuklukları da yaratmıştır.⁴ BU HUSUSLARIN ARAŞTIRILMASI DA TÜRKOLOGLARIN ÖNÜNDEKİ ÖNEMLİ KONULARDAN BİRİDİR.

19.uncu yüzyıl sonları ile 20.nci yüzyıl başlarında siyasî sebepler ve değişik amaçlar yüzünden Türkistan'daki 9 yüzyıllık ortak Türk Edebî Dili ortadan kalkarak, yerine mahallî Türk lehçelerine dayalı ayrı ayrı Türk edebî dilleri gelişmeye başladı. Bugün Türkistan'da gerek yazı sistemi gerekse gelişme yönü bakımından birbirinden farklı altı Türk edebî dili bulunuyor. Türkistan'daki Türk edebî dilleri şunlar: Özbekçe, Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Türkmençe ve Karakalpakça. Ayrıca, Batı Türkistan'da sürgünde bulunan Kırım Türklerinin Kırım Tatarcası ile bir de Türkistan'daki Farsça olan Tacik Edebî Dili.

Son 80 küsur yıldan beri, Türkistan'daki çağdaş Türk lehçeleri ve Tacikçede dil, edebiyat, kültür, tarih ve san'at sahalarında çok önemli eserler ortaya konmuştur. Çin ve Rusya tarafından parçalanmış olan Türkistan kültürünü bir bütün olarak kavrayabilmek için Türkistan'daki çağdaş Türk lehçeleri ve Tacikçede yazılmış olan ve büyük bir millî şuur ile yazılmaya devam edilmekte olan eserleri dikkatle incelememiz gerekmektedir.

Gerek Batı Türkistan, gerekse Doğu Türkistan'daki çeşitli Türk lehçelerindeki neşriyatları son on beş yıldan beri takip ederek okumaya çalışan biri olarak şunu rahatça söyleyebilirim ki, Rus ve Çinlilerin büyük bir çabayla birbirilerinden ayırmaya çalıştıkları Türkistan Türkleri, yâni Özbekler, Kazaklar, Uygurlar, Kırgızlar, Türkmenler bilâistisnâ Türklük şuuruna sahipler ve Özbek, Kazak, Uygur, Kırgız aydınları bu Türklük millî şuurunu her fırsatta yazılarında ifade etmekten çekinmemektedirler. Türkistan Türk aydınlarındaki bu Türklük millî şuurunun nasıl köklü ve sağlam olduğunu küçük bir örnekle sergilemek isterim: Taşkent'te çıkan Özbekistan Edebiyatı ve San'atı adlı edebiyat gazetesinin 29 Ocak 1988 tarihli sayısında, Özbek şairlerinden Rauf Parfi, Sovyetler Birliği'nde Sovyet lideri Gorbaçev tarafından başlatılmış "Glasnost" (Açıklık) ve "Perestroyka" (Yeniden Kurma) reform hareketleri üzerindeki görüşlerini açıklarken şunları belirtiyor (İzin verirsiniz, Rauf Parfi'nin yazısından aldığım parçaları önce Özbek Türkçesinde okuyayım):

« Yakın-yakınlarda "vatan", "millet", "Ana tili" kebi mukaddes sözlerni aytış unçalık âsân emesdi. Bu sözlerni tekrarlaşan kişini milletçilikde ayblaşları mümkin edi-de.

Özbek halkı, öz vatani için cânını fidâ kılışğa tayyar halk. Biz bu kün

Vatanımızın karavulu emes, egesi bolmağımız kerek. ...Öz ma'nevî menbalarından ayrılğan adamda şahsiyetni terbiyeleb bolmaydı. Millî ıldızlarından üzilgen zâtlar sahte internatsionalistler, sahte iş başkaruvçılardır...

Ma'lumki, 40 asrlık tarihe ege bolğan medenî-edebî yâdgârlıklar fakat Özbekniki, fakat Kırgızniki, fakat Kazakniki, fakat Azerbaycanniki, fakat Türkmenniki emes, belki bütün Türkî halklarınıñ müşterek merâsıdır. Ularnı örgeñiş için Birleşgen İlmî Merkezini teşkil kılış vakti kelgendir. »⁵

Şair Rauf Parfi'nin Özbek Türkçesinde söylediklerini Türkiye Türkçesine şu şekilde aktarabiliriz:

« Daha yakın zamanlara kadar "vatan", "millet", "Ana dili" gibi kutsal kelimeleri söylemek o kadar kolay değildi. Bu kelimeleri tekrarlayan kimseyi milliyetçilikle suçlamaları mümkündü de ondan.

Özbek halkı öz Vatanı için canını fedâ etmeye hazır bir halk. Biz bugün Vatanımızın bekçisi değil, sahibi olmamız gerekir. ...Kendi mâ'nevî kaynaklarından ayrılmış bir adamın kişiliğini eğitmek mümkün değildir. Millî köklerinden kopmuş kimseler sahte beynelmilelciler, sahte iş yürütenlerdir...

Bilindiği gibi, 40 asırlık tarihe sahip olan medenî ve edebî âbideler yalnız Özbeğinki, yalnız Kırgızınki, yalnız Kazağınki, yalnız Azerbeycanlınıniki, yalnız Türkmenninki değil, belki bütün Türk halklarının müşterek mirasıdır. Onları öğrenmek için Birleşmiş İlmî Merkezi teşkil etme zamanı gelmiştir. »

Türkistanlı bir Türk aydınının hiç bir yoruma gerek olmayan bu şuurlu sözleri ile konuşmamı burada noktalarım.

NOTLAR:

1. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki üniversitelerden hangilerinde Türkistan kültürüne ağırlık verildiği şu eserden taranabilir: İsmail Soysal, Mihir Eren, Türk İncelemeleri Yapan Kuruluşlar (Kılavuz), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977.
Türkiye'deki üniversitelerde Türkistan araştırmaları sahasındaki boşluk şu yazıda da dile getirilmiştir: Doç. Dr. Mehmet Saray, "Türkiye'de Türkistan Araştırmaları", Türkistan (İstanbul), Sayı: 1, 1988, s. 12-13.
2. Nikolay İvanoviç İl'minskiy, İz perezpiski po voprosu o primieneniı russkago alfavita k inorodçeskim yazıkam, Kazan, 1883.
3. İbray Altınсарın, Kirgiziskaya xrestomatiya, Orenburg, 1879.
4. Timur Kocaoğlu, "Çağdaş Türk Lehçelerinde İmlâ ile Telaffuz Bozuklukları ve Transkripsiyon Meselesi" (Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Nisan 1987 tarihinde yapılan "Dünya'da Türkler Sempozyumu"nda okunan tebliğ).
5. Rauf Parfi, "Âşkârelikden Tarakkiyâtğa," Özbekistan Edebiyâtı ve San'atı, 29 Yanvar' 1988, s. 1.